

Rodno mesto mišljenja¹

(prvi deo)

Često se dešava, pa i kada je reč o veoma značajnim i velikim misliocima, filozofima koji su svojim delom obeležili epohu u kojoj su živeli, i iz koje, često osvetljavajući prethodnu filozofiju, nastavljaju da deluju i u vremenu budućem, da neke od svojih bitnih stavova iskažu nekom prigodnom prilikom, u nekom omanjem spisu koji potom ostane u drugom planu, zasenjen drugim, velikim radovima.

Takav je slučaj s omanjom besedom Martina Hajdegera (1889-1976), *Zur Erörterung der Gelassenheit*², izrečenom povodom 175. godišnjice rođenja nemačkog kompozitora iz Meskirha Konradina Krocera (Conradin Kreutzer, 1780 Meskirh – 1849 Riga)³, a u kojoj veliki nemački mislilac ukazuje na neophodnost misaonog promišljanja i borbe za mesto smisla u našem vremenu i to u času kad sve više snažnije zahvata nas u svoju mrežu računajuće mišljenje.

Na današnjem predavanju hteo bih da vam izložim kako je pre više decenija Martin Hajdeger video jedan problem koji do naših dana nije razrešen već je dobio još

¹ Predavanje održano 13. decembra 2013. studentima Više škole u Vršcu.

² U naslovu svoje besede Hajdeger koristi jednu staru nemačku reč (Gelassenheit) koja danas znači spokojnost, hladnokrvnost, nepomućenost; (u osnovi je glagol *lassen* koji ukazuje na davanje neke mogućnosti, dozvoliti nekom da nešto razreši); u srednjevekovnoj nemačkoj mistici ta reč se koristila u smislu „ostaviti (nešto) na miru, ostaviti ga takvim kakvo ono jeste, ne uticati na prirodni tok stvari i predati se bogu“ u tom smislu je *Gelassenheit* koristio Meister Eckhart (1260-1328). U suštini, u ovom našem slučaju, reč bi označavala *oslobođenost, slobodu od stvari* (tehlike).

³ http://de.wikipedia.org/wiki/Conradin_Kreutzer

izrazitiju formu, budući da se stanje stvari i dalje samo pogoršava.

Većinu prigodnih beseda svojstvena je upravo ta „prigodnost“ i u retkim slučajevima one govore o nečem velikom i značajnom, nezavisno od neposrednog povoda, budući da su to većinom pohvalne reči kojima se ističe delatnost neke ličnosti ili njena uloga u zbivanjima koja su ljudstvu donela neko dobro u kulturnom i duhovnom smislu.

Hajdegerova beseda se svojim početkom ne izdvaja na poseban način; nemački filozof se zahvaljuje na pozivu i časti što mu je pružena prilika da govori na godišnjici kompozitora rođenog u mestu odakle je i on, a koji je najveći deo svog života proveo po raznim evropskim gradovima, najviše u Beču, da bi umro na severu Evrope, u Rigi, koja je tada bila u sastavu Ruske imperije i bila jedan od pet njenih najvećih gradova.

Kako je reč o prigodnom govoru, mogao ga je održati i neko drugi, neko od muzičara ili muzikologa iz Meskirha, ali pozvan je bio baš Hajdeger, duboko vezan za svoj kraj, za te predele Švarcvalda koji su već dugo vremena bili podsticaj razvijanju novog mišljenja; bio je pozvan veliki mislilac, svima znan po dubini mišljenja veze prirode i sveta, sveta i istine, istine i mišljenja. Ipak, očekivalo se da se na temu starog čuje i nešto novo: u tom času Hajdeger je navodno već bio na jednom drugom putu u filozofiji, u sferi nečeg novog, neistraženog. Mnogo kasnije to će se potvrditi publikovanjem više spisa u kojima on govori o potrebi novog početka u filozofiji, a koji su bili već uveliko za njim. I filozofiju i svet oko sebe Hajdeger je gledao iz jednog novog ugla koji je većini njegovih učenika i savremenika bio nepoznat, a ako su nešto i slutili, sve to „slučeno“ samo je bilo povod velikom nerazumevanju.

Često se govori o „novim putevima“, odnosno, o novim „metodama“, o novim pristupima, ili o novim pokušajima da se interpretira staro i ukaže na načine

nadolaska nepoznatog novog; nije redak slučaj da se govori i o „novom mišljenju“, o nastajanju nove filozofije, koja je ponekad dobra naslednica stare, a neččešće, do nepodnošljivosti, otvoreni protivnik svega što bilo je pre nas.

Većinu nas, posebno u mladosti, odlikuje isključivost i krajnje nedovoljno razumevanje onog što iz naše perspektive vidimo kao prošlost; spremni smo da sve u čemu nismo neposredno učestvovali odbacujemo i s neakve visine govorimo o onome što nas je u velikoj meri determinisalo, a čega nismo ni u najmanjoj meri svesni.

Zato, kad se kaže da je i kod Hajdegera, ako ga hoćemo dobro razumeti reć o „novom“ mišljenju, a da se njegova filozofija ne obraća toliko nama, koliko tek onima koji će doći posle nas, jasno je da se ne može očekivati ni da nam sve bude jasno u tome što nam on govori niti da nam bude nedvosmisleno transparentna ta nova filozofska pozicija iz koje nam se ovaj filozof obraća; s druge strane, jasno je da „novo mišljenje“, kad se o njemu govori, odmah sugerise i to kako postoji i neko „staro mišljenje“, prevladano i odbaćeno; kad je reć o filozofiji Hajdegera (iako su neki voleli da govore o starom i novom Hajdegeru, ili Hajdegeru I i Hajdegeru II) tako nećeg nema - njegovo *novo* kao i *staro* mišljenje, sve je to jedno *novo mišljenje*.

Kada se tokom prošlog veka govorilo o „ranom“ i „starom“ Hajdegeru, obićno se htela napraviti razlika između njegovog mišljenja iz vremena kada je nastalo njegovo slavno delo *Sein und Zeit* (iznućeno od njega sticajem nekih formalnih okolnosti u Marburgu), i onog potonjeg, nakon spisa *Die Kehre* koje je bilo prožeto podsticajima iz nemaćke poezije (Helderlin, Trakl, Merike); u ovom poslednjem slučaju, rekao bih da tu nije toliko reć o podsticajima koji su dolazili od pomenutih pesnika, već se tu radilo pre o dobrim ilustracijama koje su činili njihovi stihovi za misli koje su uz njihovu pomoć mogle „materijalizovati“ u Hajdegerovim spisima.

Hajdeger je prvi jasno ukazao na granice zapadne metafizike čiji je dovršenje u Hegelovoj Teo-Logici⁴, i to ostaje njegova velika i trajna zasluga. On je istakao da sva zapadna metafizika, sledeći Aristotela, kao osnovni predmet svog istraživanja vidi bivstvujuće kao takvo i da time, ne vidi razliku bivstvujućeg i bivstvovanja, niti je ikad uspela da tematizuje pitanje istine bivstvovanja. Zato je Hajdeger pitanje bivstvovanja, odnosno, pitanje smisla bivstvovanja video kao osnovni problem filozofije.

No, takvo pitanje je već prelazilo okvire tradicionalne metafizike, koju su u poslednja dva stoleća kritikovali iz različitih aspekata i s krajnje različitim motivima, ali s jednom jedinom namerom – pokazati da je metafizika kao takva dalje nemoguća.

Obično su se pomenuti napadi svodili na odbacivanje metafizike kao takve, metafizike kao metafizike, a da se nije videlo da je tu zapravo reč o odbacivanju jedne određene, ostvarene, realizovane metafizike. Tako se i moglo desiti da je Kant odbacuje dotadašnju metafiziku, a zapravo gradi novu u *Kritici čistoga uma*; da Hegel ustaje protiv ranije metafizike a zapravo gradi novu u *Nauki logike*; potom, kod mnogih se uvrežilo mišljenje da do kraja metafizike dolazi sa Kjerkegorom i Ničeom. Što se ovog poslednjeg tiče, setite se kako sam vam govorio o Finkovom stavu da Niče ostaje zarobljenik metafizike sve dok bivstvovanje tumači kao vrednost, a da je „s one strane metafizike“ kad bivstvovanje počinje tumačiti kao igru.

U svakom slučaju, između Kanta i Ničea desilo se mnogo toga u filozofiji, i sve to ne može se jednostavno izbrisati u nekoliko reči. Kao što je posle Kanta nastala velika filozofija, tako se desilo da i posle Ničea opet nastaje

⁴ O tome posebno videti Hajdegerova predavanja iz letnjeg semestra 1933. godine: *Die Grundfrage der Philosophie*, u knjizi: Hajdegger, M.: *Sein und Wahrheit*, Gesamtausgabe Bd 36/37, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2001 (posebno: §§ 19-20).

jedna velika, možda potpuno drugačija filozofija, ali u svakom slučaju, velika filozofija koja živi u znaku mišljenja Hajdegera.

Sve nam to više no jasno govori da s metafizikom možda odista nešto nije u redu, da tu ima problema koji su vidni, i koji čak previše dominiraju, ali da ima još više i onih latentnih, koji kao iz prikrajka, tiho, nagoveštavaju nadolazeće, one prave teškoće.

Tako se i moglo desiti da i Hajdegera mnogi vide kao kritičara metafizike, da njegovu filozofiju proglašavaju za anti-metafizičku, da sledeći njegov poziv za neophodnošću da se krene putem novog mišljenja (a mnogi ne vide da on sve vreme ostaje veliki metafizičar, ne napuštajući ni jednog časa poziv za postavljanjem temelja, a ako se takav i gubi, onda za uspostavljanjem novog temelja koji će stari zameniti i čoveku dati mogućnost da se novom tlu ukoreni i očuva svoj smisao).

Sve ovo možda nam samo kazuje da se mi i dalje nalazimo na putu istinske i prave metafizike, nikad dosad ostvarene i nikad u mogućnosti dovršene.

Ovde, istina, nije reč o tome, i o tome se mora posebno govoriti, kada bude reči o mogućnosti metafizike kao metafizike. Sada bih se vratio osnovnoj temi današnjeg predavanja, koja će vam se na kraju pokazati bliskom i pomoći da bolje sagledate neke tendencije u savremenim razmišljanjima o biti i prirodi znanja i obrazovanja.

Hajdeger u svojoj besedi polazi od situacije našeg vremena, od toga da spekulativnost nije svojstvo epohe u kojoj živimo; ljudi danas sve manje misle, kaže on, i nemišljenje je nešto što se sreće svuda, na svakom mestu danas, i to stoga što je znanje postalo svima dostupno, što se do njega dolazi brzo i što je ono jevtino, pa se stoga čini kako ono što je onda jevtino i nema neku vrednost, no to, s druge strane, ima za posledicu da se to što je saznato već u narednom trenutku i zaboravi. Svojstvo savremenog čoveka,

po mišljenju Hajdegera, je bekstvo od mišljenja⁵. Ljudi žive, zapravo životare, i svoje vreme provode u nezapitanosti o načinu i smislu svog življenja i svojih postupaka. Međutim, i kad čovek ne misli, on ne gubi *sposobnost mišljenja*; ta sposobnost ostaje kao uslov mišljenja i misliti može samo onaj koji ima sposobnost za to, kao što može ostariti samo onaj ko je jednom bio mlad, ili oglušeti onaj ko je jednom već imao sluh.

Zato, po rečima Hajdegera, čovek može biti bez misli, ili, siromašan mislima, samo stoga što u osnovi svog bića ima sposobnost mišljenja i što je za mišljenje predestiniran i unapred pripremljen⁶. Mi se nečeg možemo lišiti samo ako tim nečim vladamo, ako to „nešto“ posedujemo, a to nije slučaj i sa mišljenjem, budući da mi ne vladamo njim, već ono vlada nama.

To stanje nemišljenja posledica je bolesti koja prožima srž savremenog čoveka kojeg odlikuje upravo to neprestano bežanje od mišljenja, a u kojem se ogleda *nemišljenost*. No kad čovek to bekstvo i vidi, kad ga je u retkim trenucima i svestan, on ga ne priznaje, i spreman je da tvrdi suprotno tome, da on misli, i to već i u slučaju kad svakodnevicu doživljava ispunjenu namerama, planovima, uspesima.

Kada planiramo, mi ne mislimo već proračunavamo, mi polazimo od određenih ciljeva koje vidimo u perspektivi; već od ranije mi računamo s određenim rezltatima. Takvo „mišljenje“ počiva na proračunu; takvo proračunavajuće mišljenje računa, ono ne postavlja pitanje smisla, ono ne promišlja pred sobom iskrisle mogućnosti, niti se udubljuje u njihovo poreklo. Ono samo nastavlja da bira među sve novim i novim mogućnostima i stoga se ne može opustiti,

⁵ Obratite pažnju na ovaj izraz: *bekstvo od mišljenja*! Zar vas ne podseća na onaj Fromov naslov knjige o kojoj smo govorili: *bekstvo od slobode*? Ali, Hajdeger je filozof i on polazi od mišljenja kao biti čoveka. From je samo sociolog.

⁶ *Op. cit.*

osloboditi od sveta stvari i doći k sebi. Proračunavajuće mišljenje ne može misliti smisao koji vlada svim što jeste.

Upravo stoga Hajdeger razlikuje dva tipa mišljenja od kojih svaki je sam po sebi potreban i neophodan za određeni cilj: postoji *proračunavajuće mišljenje* i *osmišljavajuće promišljanje*. To je zapravo i ključna razlika na koju Hajdeger hoće da ukaže u svojoj besedi i da prednost dâ osmišljavajućem mišljenju videći ga kao jedini način izlaska iz mreže tehničkog sveta u koju se savremeni čovek sve više upliće.

Na najviši način mišljenje sebe kao promišljanje potvrđuje u osmišljavanju; davanje smisla u formi potrage za istinom jeste i put i mesto gde se realizuje čovekova istinska priroda. Čoveku rodno može biti samo mišljenje kao tlo u kojem on se ukorenjuje, jer mesto i tlo mišljenju može biti samo mišljenje koje misli sebe samo osmišljavajući se.

Upravo to osmišljavajuće promišljanje izgubilo je u naše vreme svoju osnovu, ono ne pomaže u rešavanju svakodnevnih poslova, jer je beskorisno u svakodnevnom životu. Za osmišljavajuće promišljanje, da bi se ono razvilo, neophodni su posebni uslovi; ono zahteva duge i naporne vežbe, usredsređenost i predanost, aktivnosti i svojstva koji su daleko složeniji nego što je to u slučaju razvoja i primene drugih veština.

No, svaki čovek može u okviru svojih granica izaći na put mišljenja, budući da je svaki čovek misleće biće; za razmišljanje nije neophodno prelaženje sopstvenih granica; dovoljno je ostati pri onom što nam je najbliže i nad tim najbližim se zamisliti, uzeti ga za osnovni predmet svog mišljenja tako što ćemo promišljati njegovu bit i njegov smisao.

Ali, ono što je najveća opasnost za čoveka našeg vremena to je, po rečima Hajdegera, njegova *neukorenjenost*: ona nije posledica površnog čovekovog načina života, već ima mnogo dublje razloge svog

postojanja, budući da joj je poreklo u samom duhu vremena u kojem su današnji ljudi rođeni.

Hajdeger ističe kako su mnogi ovo naše doba, posebno ono nakon II svetskog rata nazivali atomnim dobom, dobom široke primene atomske energije i isticali kako nauka vodi sreći čovečanstva. Taj poletni optimizam vodio je ljude novim otkrićima, osvajanjem novih prostranstava kako u oblasti materijalne tako i duhovne proizvodnje. Danas smo mi daleko od takvog mišljenja; svedoci smo mnogih pogubnih posledica razvoja nauke i tehničke i primene njenih dostignuća, ali, uprkos tome, nije na odmet, osvrnuti se baš na Hajdegerove stavove iz sredine pedesetih godina, kada su ga mnogi pogrešno tumačili, posebno kad su u pitanju njegovi stavovi o prirodi tehnike.

Danas se njegov strah pred osvajačkim naletom tehničkog mišljenja pokazuje mnogo manje pogubnim od odustajanja od fundamentalnih istraživanja i prelaska na nekontrolisanu spiralnu masovnu potrošnju.

Hajdeger je bio ubeđen kako se s nastankom novog doba čovek našao u jednom novom svetu koji je postao objekt otkriven za računajuće mišljenje koje je svoj smisao nalazilo u osvajanju i eksploataciji tog novog sveta; priroda je postala jedan gigantski izvor energije za savremenu tehniku i industriju. Taj novi, tehnički odnos ka svetu javio se u XVII stoleću i to samo u Evropi.

Desilo se da je moć skrivena u savremenoj tehnici počela da određuje odnos čoveka spram onoga što jeste; njena vlast rasprostrla se po svoj planeti i zahvaljujući primeni atomske energije, energija je postala dostupna u raznim delovima sveta. Posledica toga biće sve ubrzaniji razvoj tehnike i čovek će sve čvršće biti vezan njenim nitima. Moć tehnike sve više će prožimati čovekovu volju i on će sve čvršće biti u njenoj vlasti.

Sa dostignućima tehnike se svi mogu upoznati, no svi ne uspevaju dokučiti i njen smisao. Najstrašnije, smatra Hajdeger, nije to što svet biva sve više tehnizovan, već to što

čovjek nije sposoban da shvati tu promenu do koje je došlo u svetu. Ovaj novi svet više nije nastavak prethodnog, i sve što znamo o ranijim epohama nema današnji smisao. Sve što je bilo ranije, mi više ne razumemo, a ono buduće ne vidimo, jer ga, kako stvari stoje, neće biti.

Hajdeger je smatrao da niko ne može usporiti istorijski tok kojim se razvija novo tehničko doba određeno pronalaskom atomske energije, niti ga može preusmeriti; tako nešto „ne može učiniti nikakva grupa državnika, naučnika ili inženjera, niti konferencija vodećih privrednika“; nijedna ljudske organizacija ne može podčiniti sebi taj proces, smatrao je Hajdeber. Nažalost, ove njegove reči nisu se obistinile⁷, svet je krenuo drugim putem i taj put nije bio pravolinijski; uprkos tome, ono o čemu on dalje govori, njegov duboki uvid u prirodu biti mišljenja ima trajnu, neprevaziđenu vrednost.

Čovek može ostati bez zaštite, smatrao je Hajdeger, ako ostane u punoj vlasti tehnike, ako *računajućem* ne suprotstavi *osmišljavajuće* mišljenje. Ovo poslednje mora biti aktivno neprestano, svakim povodom, jer upravo ono može ljudima dati mogućnost da sagledaju opasnosti atomskog doba; čoveku je neophodno novo tlo u kojem bi se mogao ukoreniti i iz kojeg će se razvijati njegova suština čak i u uslovima narastajućeg atomskog doba.

Šta je to što bi moglo biti novo tlo čoveka? To je, kaže Hajdeger, čoveku toliko blisko da ga on zapravo i ne primećuje, jer put onom najbližem je najdalji i najteži: to je put mišljenja. Osmišljavajuće mišljenje zahteva od čoveka

⁷Ovo su hrabre reči, no istorija je krenula drugim putem: upravo u času najveće naučne ekspanzije u svetu, kad se mesec našao ljudima na dohvata ruke, došlo je početkom šezdesetih godina prošlog stoleća do svima sad poznatog sastanka Rimskog kluba, i to, samo nekoliko godina nakon pomenutog teksta Hajdegerovog rada, a tu je formulisana preporuka da se ne ide u dalju naučnu ekspanziju već da se krene putem masovne potrošnje, da se razrade strategije smanjenja stanovništva i planeta postepeno pripremi za život milijardu ljudi bele rase.

da se ne vezuje za neke jednostrane predstave, da se pozabavi onim što na prvi pogled nema prema njemu nikakav odnos.

Mašine, tehničke naprave, sve je to neophodno; nerazumno bi bilo napadati svet tehnike od čijih tvorevina zavisimo i koje nas podstiču na putu k novim uspesima. Problem je samo u tome, što opčinjeni njima mi i ne primećujemo kako padamo u njihovo ropstvo. Šta se može u takvoj situaciji učiniti? Moguće je koristiti se tehničkim sredstvima, no da pritom ostati slobodan od njih tako što bi se čovek mogao odvojiti od njih u svakom momentu.

Mi se možemo koristiti tehničkim dostignućima, i treba da se njima koristimo, ali da ih pritom imamo po strani, da ona nemaju odnos prema našoj suštini, da su sva ta „civilizacijska“ sredstva samo pomoćna sredstva našeg života, ali ne i *sve* što čini naš život. Mi možemo prihvatati tehnička dostignuća, no ne smemo dozvoliti da ona opustoše našu suštinu.

Tehnički predmeti (automobili, mobilni telefoni, kompjuteri, sva sredstva koja praktično olakšavaju naš današnji svakodnevni život) mogu biti sastavni deo svakodnevice, no pritom, moraju ostajti „spolja“, s one strane nas i naše suštine; tu je reč o oslobodenosti čoveka od stvari (*Gelassenheit zu den Dingen*).

Ako se u takvom položaju nađe čovek, biće moguće da se stvari sagledaju ne samo tehnički, već da se shvati i to da samo proizvođenje i korišćenje mašina zahteva drugačiji odnos prema stvarima. Svim tehničkim procesima vlada smisao, koji determiniše ljudske postupke i taj smisao nije izmislio čovek niti ga poznaje, jer mu ostaje skriven. Na taj način čovek, ostajući pri stvarima i u vlasti tehnike, ne može ni naslutiti sve veću i dominirajuću vlast tehnike; ona ostaje za njega tajna.

Otkrivajući se smislu, skrivenom u svetu tehnike, čovek se otkriva za tajnu skrivenu u njemu. I ta otvorenost za tajnu s jedne strane i istovremena oslobodenost od

stvari, mogli bi da ukažu na novo tlo koje će u nekom momentu, u nekom drugom obliku, vratiti ono staro tlo koje sada tako brzo čili i nestaje.

Najveću opasnost Hajdeger stoga nije video u nekom trećem, atomskom ratu, već u tome što tehnička revolucija atomskog doba može da zaposedne, oslepi, omađija i obmane čoveka tako što bi u nekom momentu računajuće mišljenje postalo jedino stvarnim i praktičnim načinom mišljenja.

Ravnodušnost za razmišljanje i potpuno ne-mišljenje, oba propraćeni lukavim računskim planiranjem i pronalazaštvom najveća su opasnost koja se nadnosi nad čoveka. Desi li se da ta opasnost nadvlada, čovek će se naći u situaciji da se odrekne od svoje najdublje suštine, od toga da je on misleće biće. Zato, ni manje ni više, ovde se radi o tome da se sve učini kako bi se spasla suština čoveka, a to je moguće tako što će se podržati *promišljanje*.

Sama oslobođenost od stvari i otvorenost za tajnu koju svet nosi u sebi ne mogu doći sami po sebi, niti nam pasti kao kakav dar, jer nema daritelja; oni mogu biti rezultat samo odlučnog mišljenja. Samo na taj način moguće je doći do novog tla u kojem će se čovek moći ukorenjivati i na kojem će moći stajati.

To tlo može biti i tlo za stvaralaštvo u kojem će ovo možda pustiti nove korene i doneti večne plodove. Zato umetnost ostaje i dalje put u svet metafizike koja je večna, nova uvek, drugačija i stoga kao druga, za sve koje misleće promišljanje tematizuju, čovekova trajna potreba.

Ako smo se tokom ovog predavanja, na tragu jedne Hajdegerove besede, dobro razumeli, mi smo ovde otvorili više pitanja no što smo nagovestili na njih moguće odgovore; ali, upravo to je i bio moj cilj: nije stvar u tome da se daju gotovi odgovori već da se prepoznaju prava, kritična pitanja. Jer kako kaže stara kineska poslovice: *nemoj čoveku dati ribu, nego ga nauči da peca*. Jasno vam je: date li danas

nekom ribu, sutra, kad ogladni, doći će vam opet. Naučite ga da bude samostalan na pravi način. To je i vaš zadatak.